

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

УДК 02(477)(09)

Олексій ОНИЩЕНКО,

академік НАН України,

генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Любов ДУБРОВІНА,

д-р іст. наук, професор, директор Інституту рукопису НБУВ

Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.: стан і основні напрями розвитку

Даною статтею започатковується цикл публікацій з історії бібліотечної справи в Україні у ХХ ст. Розкривається стан бібліотечної справи в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст., розглядається процес формування різних видів і типів бібліотек, розвиток бібліотечного законодавства, проблеми організації бібліотечної справи, зародження українського бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства.

Ключові слова: бібліотечна справа, типи бібліотек, види бібліотек, бібліографія, бібліотекознавство.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризується важливими соціально-економічними та політичними процесами на території України, які мали вплив на становлення та розвиток бібліотек і бібліотечної справи, інтенсифікацію соціокультурних процесів, розвиток науки та освіти, активізацію бібліотечної діяльності. Функціонування книгосховищ цього періоду, їхні види і типи, фінансування значною мірою пояснювалися національними потребами держави, коли бібліотека була необхідним підґрунтям розвитку діяльності міністерств та відомств, урядових комітетів, органів самоврядування, судово-адміністративних та воєнізованих установ тощо. Ті з них, які існували поза межами державного апарату, фінансувалися частково (переважно це навчальні заклади) або за рахунок приватних осіб. Бібліотеки на громадських засадах функціонували винятково дбаннями видатних учених, діячів просвіти та культури. Такі умови визначали значну аморфність бібліотечної системи і гальмували просвітницький рух, розвиток народної освіти та національної культури.

На початок ХХ ст. за призначенням склалися три типи бібліотек: спеціальні, публічні та наукові, що переважно залежало від мети діяльності, а також від особи ініціатора та засновника.

Бібліотеки, відкриті офіційними державними установами, вважалися **державними і були спеціальними**. Такі бібліотеки, як правило, створювалися в установах органів державної влади та управління, міністерствах та відомствах, при урядових

комітетах, органах самоврядування, судово-адміністративних та воєнізованих установах тощо.

Перша категорія цих бібліотек – бібліотеки органів державної влади **галузевих та відомчих установ**. Вони створювалися при міністерствах, відомствах та установах і забезпечували діяльність установ, тому їхні книжкові фонди були науково спеціалізовані (включали видання законодавчого характеру, обіжники, статuti, відомчу літературу, методичні та періодичні видання фахового характеру, хоча в фонді могли бути і видання загальнонаукові та художні). Бібліотеки цього типу створювалися за кошти установи або відомства і не мали публічного доступу, або цей доступ значно обмежувався, і були, як правило, платними.

Оскільки Україна не мала самостійного державного статусу, її територія входила до складу як Російській імперії, так і Австро-Угорщини, тому не було бібліотек при вищих органах влади, але були губернські та намісницькі, окружних та повітових управлінь, місцевих органів влади. Прикладом такої бібліотеки у Східній Галичині була бібліотека при Галицькому намісництві (1872–1921), а на території Наддніпрянщини та Півдня України – бібліотеки Київського генерал-губернаторства, відділення центральних органів та відповідних галузей державної діяльності.

Бібліотеки **галузевого профілю** мали свою спеціалізацію: південні, наприклад, у Одесі, Миколаєві, мали морський та технічний профіль (бібліотека при Гідрографічному депо у Миколаєві

збирала літературу з географії, гідрології, картознавства).

Виняток складали установи освіти, науки, культури та навчальні заклади, які перебували у віданні Міністерства народної освіти. Україна була поділена на навчальні округи. Попечитель округу видав системою освіти і зобов'язаний був доглядати за всіма бібліотеками, котрі функціонували у системі вищої та народної освіти, за публічними, шкільними та народними бібліотеками, хоча право дозволу та нагляду за публічними бібліотеками губернського, повітового та сільського рівня здійснював особисто губернатор, який мав право закрити бібліотеку. Більшість території України увійшла до підпорядкованого МНО Київського навчального округу: навчальні заклади і, відповідно, бібліотеки Київської, Чернігівської, Полтавської і Холмської губерній.

Публічні бібліотеки були найпоширенішою категорією бібліотек і постійно знаходилися під наглядом та контролем з боку царського уряду і місцевої влади (губернаторів). Серед публічних бібліотек існували публічні бібліотеки державного характеру (місцевих органів державної влади та управління, органів самоврядування, судово-адміністративних, військових та воєнізованих установ тощо), приватні (серед яких були, наприклад, «кабінети для читання»), громадських організацій та товариств (народні, безкоштовні), а також органів місцевого самоврядування (земств, міських дум, сільських общин), народні¹.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у великих губернських містах існувала переважна більшість публічних та громадських бібліотек: Харківська громадська бібліотека, Київська міська публічна бібліотека, Одеська міська публічна бібліотека, Катеринославська міська громадська бібліотека, Житомирська російська публічна бібліотека, Кам'янець-Подільська публічна бібліотека, Херсонська громадська бібліотека, Чернігівська громадська, Луганська міська громадська бібліотека, Акерманська громадська та ін. публічні бібліотеки. Оскільки мета створення державних публічних бібліотек у губерніях відповідала загальній політиці царату, основний фонд таких бібліотек складався переважно з художньої літератури російського спрямування, белетристики, масової періодики і за змістом, з

огляду на недостатнє фінансування, був фрагментарним. Разом з тим, ці бібліотеки були, передусім, губернськими культурно-просвітницькими осередками, де проводилися лекції, концерти, вистави.

Крім незначної кількості губернських громадських бібліотек, вони утримувалися на благодійні пожертвування або на кошти засновника. Формування фонду відбувалося за рахунок пожертв, тому, як правило, публічні бібліотеки були платними. Однак і у тих бібліотек, які перебували на державному фінансуванні, бюджет не перевищував суми, необхідної на утримання будинку та заробітної платні службовцям. Виняток складали безкоштовні народні бібліотеки.

Публічні бібліотеки, зокрема міські та повітові, а також громадські та народні, які відкривалися земствами, міськими думами, комітетами грамотності (найвідомішими в Україні є Харківський та Київський комітети грамотності) за незначні власні кошти, не могли сформувати різноманітний за змістом книжковий фонд. Діяльність цих бібліотек регулювалася досить реакційними «Тимчасовими правилами» для публічних бібліотек, які періодично переглядалися «Алфавітними списками творів друку, що не повинні бути дозволені в публічних бібліотеках». Цими нормативними актами, якими бібліотечна справа керувалася до 1917 р., передбачалося виключення з бібліотечної справи як неблагонадійних осіб, так і «неблагонадійних» книжок. У 1890 р. були видані «Правила про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними», які передбачали додатковий нагляд з боку чиновників та духовного відомства за діяльністю публічних бібліотек та їхнім фондом. Міністерство народної освіти почало видавати каталоги книг, дозволених для народних читалень. Народні бібліотеки, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти, за змістом книжкових фондів мали фрагментарний характер та були обмежені навчальною, дидактично-повчальною, монархічною та релігійною літературою, а також виданнями «Дешевої бібліотеки»². Разом з тим, у кожному випадку багато залежало від організації справи та напрямів діяльності.

Безкоштовні народні публічні бібліотеки (бібліотеки-читальні для народу) засновувалися урядовими установами та структурами (у тому числі і комітетами опікування (попечительства) про народ-

¹ *Волинець А. А.* З історії публічних бібліотек в Україні XIX – першому десятиріччі XX ст. (з архівних матеріалів) // *Історія бібліотечної справи в Україні: 36. наук. праць.* – К., 1995. – С. 9–15; *Бородіна Г. Г.* Мережа бібліотек півдня України: Формування та тенденції розвитку: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

² *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России. – М., 2000. – С. 97–104; *Знищенко М. П.* Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи у діяльності «Киевского Общества Грамотности» (1882–1908) // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 11. – С. 31–35.

ну тверезість), відкривалися органами місцевого самоврядування (земствами, міськими думами, сільськими общинами), а також товариствами грамотності, культурними та просвітницькими організаціями. Вони були безкоштовними, і бібліотечний фонд цих бібліотек складався з книжок для народу³.

Народні бібліотеки земств іноді були єдиними культурними центрами на місцях, де концентрувалося усе культурне життя повітів, малих міст та сіл.

Однак створення більшості народних бібліотек переслідувало мету підвищення народної грамотності (писемності) на позиціях російської мови та культури, багато з них створювалося при початкових та середніх навчальних закладах у повітових центрах. Ці бібліотеки існували на положенні шкільних бібліотек, однак, вони мали подвійну мету – забезпечувати навчальний процес і здійснювати загальну освіту народу, оскільки мали публічний доступ. Однак усі ці бібліотеки створювалися з метою контролю з боку російського уряду за станом народної освіти і не передбачали розвитку національних бібліотек. За виданими в 1912 р. та 1915 р. «Правилами для народних бібліотек» склад фондів продовжував контролюватися з боку царського уряду. Промисловий та економічний розвиток Російської імперії, революційна ситуація, зростання самоусвідомлення та культурного рівня народу об'єктивно вимагали збільшення кількості народних бібліотек. За неповними статистичними даними 1915 р. щодо народних бібліотек, які знаходилися у віданні МНО, їхня кількість виглядала таким чином: по Харківському навчальному округу – 3654, Київському – 1789, Одеському – 1245 (для порівняння, Петроградський округ – 2920, Московський – 3132 бібліотек). За твердженням історика бібліотечної справи в Росії К. І. Абрамова, ці відомості значно занижені щодо народних бібліотек, а загальна кількість бібліотек у 10–12 разів перевищує цю статистику, оскільки не враховує численних бібліотек навчальних закладів середньої освіти, церковних, відомчих, наукових, спеціалізованих бібліотек різних відомств, культурно-просвітницьких установ, наукових товариств та інших громадських організацій тощо⁴. Однак основна маса народних бібліотек у цей період недостатньо

комплектувалася, заповнювалася виключно дозволеною літературою, не мала власних приміщень і штатів. Фонди складалі з белетристики, літератури з релігії, історії та природознавства. Головним читацьким контингентом народних бібліотек були діти та підлітки⁵.

Разом з бібліотеками для дорослих на початку XX ст. виникли як платні, так і безплатні дитячі бібліотеки. Перша платна дитяча бібліотека була відкрита у Києві в 1909 р. Д. Ю. Доброю⁶, в Одесі – у 1910–1911 рр. – бібліотека «Детский мир», наступна – в 1914 р. при товаристві «Ліга захисту дитинства», низка бібліотек для дітей була створена після лютневої революції 1917 р. У 1912 р. було розповсюджено «Каталог книг для детского чтения», де наводився й перелік книжок українською мовою⁷. Дитячі народні бібліотеки або фонди дитячої літератури в складі публічних бібліотек також керувалися «Правилами» та каталогами, виданими Комісією з дитячого читання при Навчальному відділі Московського товариства та дозволені цензурою бібліографічними покажчиками, як, наприклад, «Обзор книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту» (Одеса, 1890) або «Каталог книжок для народного читання» (Київ, 1908), «Каталог книг для внеклассного чтения учеников начальных и народных школ Полтавской губернии» тощо. Приватні платні книгозбірні поспігувалися значно більшим репертуаром книг⁸.

Кінець XIX – поч. XX ст. в Україні характеризується бурхливим розвитком національної самосвідомості українського народу, виникненням численних культурно-просвітніх установ та товариств, українських осередків «Громади», «Просвіти», які активізувалися після революційних подій 1905–1907 рр. і суттєво пожвавили громадське життя та формування міцного просвітницького руху у колах української інтелігенції. Очільники цих установ та товариств вважали, що «тільки книжка принесе волю українському народові» (І. Огієнко), тому створення бібліотек української літератури при цих товариствах вважалося однією з функцій культурного розвитку народу, його спроможності відстою-

³ Там же. – С 108–109.

⁴ *Добря Д. Ю.* Детская библиотека Д. Ю. Доброй в Киеве // *Новости дет. лит.* – 1914. – № 9–10. – С. 1–7.

⁵ *Погребняк Г. І.* Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003.

⁶ *Знищенко М. П.* Добра Д. Ю. – засновниця першої публічної бібліотеки для дітей // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 10. – С. 33–36; *Його ж.* Бібліотечна діяльність товариства «Ліга захисту дитинства» (1914–1918 рр.) // *Вісн. Кн. палати.* – 1998. – № 3. – С. 31–34; *Його ж.* Педагогічні аспекти бібліотечної діяльності Д. Ю. Доброї. – К., 1999.

¹ *Балика Д.* Бібліотека в минулому: XIII розділ Історія українських бібліотек. – К., 1927. – С. 87–116; *Шпілевич В.* Матеріали до історії народних бібліотек на Україні // *Бібліотека і читач на Україні: Труды Ін-ту книгознавства.* – Х.; К., 1930. Т. 2. – С. 208–240.

⁴ *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России... С. 104.

вати свою національну незалежність. Передусім, такі громадські бібліотеки були створені при таких організаціях, як «Просвіта». Ці бібліотеки розглядалися як українські публічні книгозбірні, орієнтовані на формування національної свідомості та формування переконаних прибічників українського національно-культурного руху. Львівська та Київська «Просвіти» досягли значних успіхів у виданні української книжки, перекладали кращі взірці світової літератури українською мовою, здійснювали книгообмін та формували універсальні бібліотеки української літератури як на території Східної Галичини, так і у Наддніпрянщині. Активно діяли просвітяни і на Півдні України, зокрема, Одеська та Миколаївська «Просвіти» відкривали бібліотеки-читальні як у містах, так і по селах, при читальнях діяли драмгуртки, які за творами українських класиків ставили вистави, організовували вечори тощо⁹.

Формування фонду здійснювалося як за рахунок власних видань «Просвіти», так і пожертв самих членів «Просвіт». Так, бібліотека Київської «Просвіти» в 1910 р. налічувала більше 6500 закаталогізованих книжок українськими різними мовами і з різних напрямів знань¹⁰. Товариство «Просвіта» діяло в багатьох містах і селах України, де заснувало народні бібліотеки. В основу фонду Одеської «Просвіти» покладена бібліотека історика та громадського діяча Леоніда Смоленського, а згодом увійшла й бібліотека бібліографа та етнографа Михайла Комарова¹¹. Філії «Просвіт» та читальні діяли майже в усіх містах та містечках України¹².

Так, з 1900 по 1918 р. на Західній Волині кількість філій «Просвіт» зросла з 23 до 75, а чи-

⁹ *Бородіна Г. Г.* Бібліотеки-читальні та народні читання в історико-культурному контексті Півдня України (кінець XIX – поч. XX ст.) // *Бібл. планета.* 2001. № 1. – С. 33–34; *Її ж.* Організація народних бібліотек на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст. // *Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв.* – 2000. – № 4. – С. 92–98.

¹⁰ *Зворський С. Л.* Бібліотека київської «Просвіти» (1916–1910 рр.) // *Історія бібліотечної справи в Україні: Зб. наук. пр. / Нац. парлам. б-ка України.* – К., 1997. – Вип. 2. – С. 51–69; *Його ж.* Товариство «Просвіта» і бібліотечна справа // *Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи* : Зб. наук. пр. / *Держ. б-ка України.* – К., 1993. – С. 75–82.

¹¹ *Малиновська Н.* З історії розповсюдження української книги в Одесі // *Бібліотечний вісник.* – 1998. – № 4. – С. 48–50; *Комаров Б. М.* Українська державна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка в Одесі // *Бібліолог. вісті.* – 1928. – № 1/2. – С. 75.

¹² *Нарис історії «Просвіти»* / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів; Краків; Париж: «Просвіта», 1993.

талень – з 924 до 2944. Спроба інтегрувати ці товариства радянською владою завершилися невдало, і вони надалі були закриті, однак на західних територіях продовжували існувати та розвиватися. За часів перебування західних територій під польською владою кількість бібліотек та читалень товариства «Просвіта» невпинно зростала, а найбільшою у 1939 р. була бібліотека при рівненській «Просвіті» – близько 10 тис. книжок¹³. У 20-х роках важлива увага надається сільським бібліотекам, мандрівним бібліотекам. Бібліотеки Волині та Галичини поповнювалися за рахунок видавництв Львова, Луцька, Відня, Праги, Кракова, Подєбрадів, а також кременецьких, рівненських, ковельських, острозьких просвітянських книгарень, дубенської просвітянсько-кооперативної книгарні. «Просвіта» була в умовах денационалізації засобом поширення книги для українського населення.

Товариства грамотності, які існували майже в усіх містах України, відкривали бібліотеки і хати-читальні, які одночасно були й культурними центрами на місцях. Одним з найактивніших було харківське товариство, де діяли бібліотеки, хати-читальні, спеціальна малоросійська комісія, яка готувала до друку видання педагогічних творів Марка Вовчка, Софії Русової, Івана Косача тощо¹⁴. Під егідою Єлисаветградського Товариства поширення грамотності та ремесел в 1894 р. створена перша народна бібліотека-читальня, з якої почалася Кіровоградська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського¹⁵.

Існували і національні наукові громадські бібліотеки українознавчої літератури, зокрема Наукове товариство ім. Шевченка у Львові та Українське наукове товариство у Києві, які провадили бібліографічну діяльність, публікували бібліографічні покажчики українознавчої літератури¹⁶.

Приватні публічні книгозбірні, відомчі та громадські бібліотеки збирали книжки широкого змісту. Найбільш повноцінно комплектувалися приватні публічні бібліотеки, зокрема бібліотека

¹³ *Бандилко Л.* Бібліотечна діяльність «Просвіти» на Волині (з початку XX ст. до 1939 р.) // *Бібліотечний вісник.* – 1998. – № 2. – С. 33.

¹⁴ *Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909.* – М., 1911; *Волинець А., Одинока Л.* Бібліотечна діяльність Харківського товариства грамотності // *Бібліотечний вісник.* 1998. – № 3. – С. 35–37.

¹⁵ *Люта О.* Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда // *Бібліотечний вісник.* – 1999. – № 5. – С. 37–41.

¹⁶ *Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу / ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України; НТШ у Львові.* – Львів, 1996.

Л. Ідзіковського у Києві, однак доступ до цих бібліотек у зв'язку із платнею був обмежений.

Багатонаціональна Україна мала не лише українські та російські бібліотеки. У цей період активно створюються спеціалізовані бібліотеки інших народів, які мешкали на цій території з давніх часів. Так, просвітні громадські об'єднання, передусім Товариство поширення просвіти серед євреїв, також створювало громадські світські бібліотеки, першою з котрих була єврейська бібліотека одеської єврейської школи, створена в 1827 р. Складні умови існування бібліотек – законодавчі утиски, релігійно-національні заборони тощо – не сприяли активному розвитку цих бібліотек, однак на початку XX ст. їх було вже майже 50. У деяких бібліотеках – Одеській, Харківській, Фастівській, Липовецькій та ін. у цей період відкрилися єврейські відділи. Представники єврейських бібліотек брали участь у Першому з'їзді бібліотекарів в 1911 р. Тоді ж створюється й бібліотечна комісія Товариства поширення просвіти серед євреїв. Існували приватно-громадські та приватні єврейські бібліотеки, безплатні народні – в Києві та Єлисаветграді. Важливу роль грало Товариство поширення просвіти серед євреїв, надавало субсидії, відкривало власні бібліотеки – в Києві (1901) та Одесі (1906). З 1905 по 1910 р. кількість єврейських бібліотек зросла з 48 до 122. Товариство видавало методичні праці в галузі бібліотечної справи та свій друкований орган – «Єврейское библиотечное дело»¹⁷.

Окрему групу складали **наукові та науково-педагогічні бібліотеки**. В Україні вони були представлені переважно бібліотеками університетів, інститутів, наукових товариств, а також педагогічних музеїв.

Окрему категорію складали **бібліотеки університетів, інститутів, вищих училищ та курсів**. Університетські бібліотеки, які вважалися універсальними науковими бібліотеками, існували при кожному університеті (вони склалися з фундаментальної та студентської бібліотек). Бібліотеки інших вищих шкіл, інститутів, училищ та вищих курсів були науковими спеціалізованими, як наприклад, Жіночого медичного інституту або Політехнічного інституту в Києві, бібліотека штурманського училища в Миколаєві тощо.

¹⁷ Киржиц А. Д. Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // Вестник О-ва распространения просвещения между евреями в России. – 1912. – № 11. – С. 3–21; № 13. – С. 3–28; Маркова В. Бібліотечне обслуговування єврейського населення в Україні (друга пол. XIX – поч. XX ст.) // Бібліотечний вісник. 1998. – № 6. – С. 23–25.

Наукові бібліотеки функціонували у системі вищих навчальних закладів: Фундаментальна бібліотека Київського університету св. Володимира, Бібліотека університетська у Львові, Фундаментальна бібліотека Новоросійського імператорського університету в Одесі, Бібліотека Харківського імператорського університету¹⁸, а також інститутські, шкільні – при середніх спеціальних закладах, як наприклад, Колегії Павла Галагана, гімназіях, українських жіночих ліцеях Галичини тощо.

Наукові бібліотеки університетів формувалися відповідно до профілю основної діяльності і одночасно провадили значну збирацьку діяльність: вони концентрували у своїх фондах бібліотечні рукописні та книжкові колекції та зібрання ліквідованих установ, приватні колекції видатних діячів науки та культури. Ці бібліотеки мали в основі фонди своїх попередників, як наприклад, Бібліотека університетська у Львові – бібліотеку Львівського ієзуїтського колегіуму, яка поповнювалася колекційними надходженнями збірок закритих австрійським урядом монастирів Галичини та Буковини тощо¹⁹. Бібліотека Одеського університету мала в основі бібліотеку Рішельєвського ліцею, приватні збірки родини Воронцових, відомого державного діяча О. Ф. Строганова, історика М. К. Шільдера²⁰. На базі місцевих книжкових зібрань створювалися фонди Харківського імператорського університету²¹. Величезний фонд Кременецького ліцею та Віленського університету, закритих урядом, у якому зберігалися величезні колекції польського короля Станіслава Понятовсько-

¹⁸ Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довід. – Л., 1959; Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В. К., Зайцев Б. П., Куделко С. И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.) / Под ред. Э. В. Баллы. – Харьков, 1992.

¹⁹ Наукова бібліотека Львівського державного університету ім. Івана Франка: Корот. довід. – Л., 1959; Архівні установи України: Довідник. – К., 2000. – С. 194–196;

²⁰ Наукова бібліотека Одеського державного університету імені І. І. Мечнікова: Путівник / Упор. Т. З. Хождаш. – Одеса, 1959; Бородіна Г. Г. Приватні бібліотеки та приватні зібрання Півдня України (XIX ст.) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідом. наук. зб. – К., 2000. – С. 252–261; Бородіна Г. Г. Приватні бібліотеки Півдня України другої половини XIX ст. // Бібліотека. Інформація. Суспільство: Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 88–94.

²¹ Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905). – Харьков, 1907; Мазманьянц В. К., Зайцев Б. П., Куделко С. И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917 гг.) / Под ред. Э. В. Баллы. – Харьков, 1992.

го, магнатів Мнішків, Вишневецьких, Яблонівських, представників освіченої шляхти Мікошевських, Мошинських та ін., був покладений в основу зібрання Київського університету св. Володимира²². Бібліотеки університетів та духовних академій і семінарій не мали великого фінансування, однак вони поповнювалися за рахунок пожертв від приватних осіб, передусім професорсько-викладацького складу, а також здійснювали книгообмін з великими науковими центрами світу, академіями та провідними університетами, за рахунок чого сформувався універсальний фонд зі значним відсотком іноземних видань та науково-довідкової літератури.

Напередодні революції 1917–1920 рр. сукупний фонд університетських та духовних академічних установ досягав більше половини загального бібліотечного фонду України, його зміст відображав світовий рівень розвитку науки і культури. Бібліотекарями цих університетських книгозбірень були видатні постаті свого часу. Зміст фондів відповідав профілю діяльності університетів і, певною мірою, визначав політику російського та австрійського урядів, хоча і у набагато менших розмірах, аніж нагляд за публічними та народними бібліотеками. При цих університетах та академіях існували наукові товариства, які впливали на політику формування фонду, займалися видавничою справою та збирацькою діяльністю, зокрема, Одеське товариство історії та старожитностей, Церковно-археологічне товариство, природничі наукові товариства дослідників краю тощо.

Окремий вид бібліотек – **бібліотеки духовних відомств**: православного (на території України, яка входила до складу Російської імперії), а також римо-католицького та греко-католицького (на території Східної Галичини): бібліотеки митрополіччих та єпископських консисторій, капітул, парафій, інших релігійних установ, навчальних закладів, монастирів, кафедральних соборів. Бібліотеки були і при установах інших релігійних конфесій (зокрема, слід відзначити львівські бібліотеки Вірменської митрополічної консисторії, Єврейської релігійної громади, Римо-католицької митрополічної капітули (1417–1939)).

Найбільшу цінність склали бібліотеки вищих навчальних закладів, зокрема Київської духовної академії (1817–1918), Львівського ставропігійського інституту (1793–1940), численних духовних семінарій, зокрема Київської духовної Греко-като-

лицької богословської семінарії (1783–1928 р., з 1928 р. – академії).

Єпархіальні книгозбірні, губернські та університетські бібліотеки збирали й фонди ліквідованих урядами духовних установ, у яких було сконцентровано значну рукописну та книжкову спадщину не лише релігійного, а й загальнокультурного змісту.

Важливі фонди колекційно-музейного характеру зібрали церковні товариства та об'єднання. Так, Церковно-археологічне товариство при КДА заснувало Церковно-археологічний музей з цінним книжковим фондом, який на 1917 р. вважався одним з найкращих у Російській імперії²³. З найціннішої збірки кирилических друкув церковного музею (1905–1909) починає свою діяльність Український національний музей у Львові (1909–1939). Товариство «Студіон» у Львові провадило значну роботу в галузі духовної освіти, видавничу діяльність, було організовано викладання різних наук, декілька читалень та бібліотек²⁴.

Наприкінці XIX – початку XX ст. організовано бібліотеки та рукописні сховища єпархій, а також у великих монастирях та кафедральних соборах, зокрема у Києво-Печерській та Почаївській лаврах, православних католицьких та греко-католицьких монастирях, релігійних установах інших конфесій.

Окремий тип спеціалізованих бібліотек складають бібліотеки **громадських професійних або верстових об'єднань** (товариств, спілок, наприклад «соборія», «клубы»), а також інших соціальних інституцій, серед яких Севастопольська морська офіцерська бібліотека, котра збирала військову літературу. Платними були й приватні бібліотеки. Вони були як публічними, так і закритими, сімейними та родинними.

Отже, у цей період існувала велика кількість публічних та загальнодоступних народних бібліотек, створених офіційними установами, громадськими організаціями та об'єднаннями.

Українські бібліотеки створювалися українськими культурно-просвітніми громадськими об'єднаннями, «Громадами», «Просвітами» і вміщували видання українських просвітницьких установ, ук-

²² Мяскова Т. Є. Заснування та комплектування бібліотеки університету св. Володимира. 1834–1841 // Рукоп. та книжкова спадщина України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 292–302.

²³ Свенціцький І. Українська старовина в Київському Церковно-археологічному музеї // ЗІФСУНТ. – К., 1918. – Кн. XVII. – С. 88; Крайній К. К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872–1920 // Лаврський альманах: 36. наук. пр. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. – Вип. 4. Спецвипуск 1. – 104 с.

²⁴ Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Л., 2001. – С. 243; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – К., 1989.

раїнської періодики, інших українознавчих видань.

У цей період сформувалися важливі приватні бібліотеки письменників, просвітників, які містили фонди української книжки. Найзначнішою за обсягом бібліотекою, котра майже у повному обсязі збереглася до сьогодні, є збірка Івана Франка. Усвідомлюючи важливе наукове значення книгозбірні, він заповів її Науковому товариству ім. Т. Г. Шевченка у Львові²⁵. Велика бібліотека просвітницького характеру була зібрана Б. Грінченком²⁶. Склалися бібліотеки Павла Довжикова, Василя Борщевського, Михайла Комарова, Леона та Владислава Ідзіковських та багатьох ін., які надавалися власниками у суспільне користування²⁷.

Незважаючи на велику кількість народних бібліотек, вони були обмежені репертуаром книг, загальний обсяг книжок був незначним і за змістом складався з дозволеної літератури переважно релігійно-морального та монархічного змісту, а також белетристичної літератури серії «Дешевої бібліотеки». Однак усі вони, крім незначної кількості губернських бібліотек, як правило, недостатньо фінансувалися, або існували як платні, не мали власних приміщень та кваліфікованих бібліотечних кадрів.

Серед української інтелігенції виникають спроби обґрунтування національних засад розвитку системи початкової освіти на базі формування репертуару народного читання шкільних українських бібліотек зі значною кількістю рукописних текстів і урахуванням народної психології (Б. Грінченко). Виникає протидія нав'язуванню кола читання народу каталогами МНО, зокрема тритомна праця громадського діяча та педагога Х. Алчевської «Что читать народу» (1884–1906). Досвід роботи в українських народних бібліотеках був напрацьований просвітянами (передусім, С. Русовою, Б. Грінченком, І. Франком, М. Павликом, С. Сірополком та ін.). Важливий внесок у розвиток народного читання в Галичині, Буковині та Закарпатті належить видатному українському бібліотекарю і бібліографу М. Павлику, який один з перших в

Україні провів вивчення читацьких запитів²⁸. Доля народних бібліотек, їх стан, засади функціонування розглядалися в перших працях українського бібліотекознавця С. Сірополка²⁹, Д. Дорошенка³⁰. Великий внесок у формування кола читання народу зроблений І. Франком.

Бібліотеки відомчого характеру підтримували діяльність цих установ. Бібліотеки «дворянских собраний», а також інших професійних і верстових об'єднань та товариств, наприклад «Киевского общественного собрания», збирали елітну літературу, зумовлену вимогами відповідних верств населення. У цей період, у зв'язку з розгортанням кооперативного руху, масово виникають кооперативні бібліотеки, революційна ситуація викликала появу значної кількості профспілкових бібліотек та бібліотек нелегальної літератури.

Публічні громадські бібліотеки відкривалися за ініціативою прогресивних громадських діячів або об'єднань, тому їхня життєздатність залежала від фінансового стану засновників, а бібліотеки наукових та громадських товариств – від термінів існування товариств та багатьох суб'єктивних і об'єктивних причин. Відсутність фінансування та приміщень ще більше погіршувала стан бібліотек. Так, після закриття Київської «Просвіти» її збірка перший час перебувала під дахом «Киевского общественного собрания» разом з його бібліотекою, яке у свою чергу в період війни також закрилося.

Соціокультурна цінність різних бібліотек була неоднозначна. Для бібліотек різних типів була характерна становість, як для приватних, так і публічних бібліотек, для спеціалізованих – відомчий цільовий підхід у комплектуванні фондів та контингент читачів. Основна маса народних бібліотек, а також бібліотек різних товариств грамотності була спрямована на ліквідацію неписьменності обездоленого сільського населення та на загальноосвітній розвиток, який був орієнтований на рівень парафіяльної школи. Публічні бібліотеки, створені на громадських засадах, були платними (зрідка безкоштовний доступ відкривався лише в читальних залах), це означало, що для певної категорії читачів доступ до бібліотеки був закритий. Відомчі спе-

²⁵ Погребенник Ф. Іван Франко та його бібліотека // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 23–24.

²⁶ Каталог фондів Бібліотечні колекції. Вип. 1. Б. Д. Грінченко. [М. Загірня.] Каталог бібліотеки Б. Грінченка з фондів ІР НБУВ / ЦНБ АН України. – К., 1988.

²⁷ Маслов С. І. П. П. Должиков та його бібліотека «Аптека для души» (Публ. підг. Г. І. Ковальчук) // Рукоп. та кн. спадщина України. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 150–185; Зленко Г. Д. Михайло Комаров та його бібліотека // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 3. – С. 20–33; Шульгіна В., Свистельникова Т. До історії музичного видавництва Ідзіковського в Україні // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 1. – С. 26.

²⁸ Лозинський М. Михайло Павлик: Його життя і діяльність. – Відень. 1917.

²⁹ Серополко С. А. Народные библиотеки: Порядок открытия библиотек и их организация. – М., 1910; Сірополко С. Нові правила про народні бібліотеки // Світло. – 1911. – № 4. – С. 32–47; Серополко С. Основные вопросы внешкольного образования. – М. 1913; Ківшар Т. Степан Сірополко // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 32–35.

³⁰ Дорошенко Д. К судьбам украинской школы // Народ. учитель. – 1908. – № 9. – С. 3–4.

ціалізовані бібліотеки зберігали вузькопрофільну літературу і не були доступні масовому читачу.

У кращому стані були відомчі **спеціалізовані бібліотеки, наукові бібліотеки університетів, академій, інших наукових установ і наукових товариств.** Хоча повнота наукової літератури в цих бібліотеках також не завжди була бажаною, однак, у цілому, в цих установах було сформовано значний за обсягом та змістом універсальний бібліотечний фонд, який відображав основні досягнення науки та освіти, вітчизняної та світової культур, а також здійснював збирацьку діяльність, зокрема, комплектувався рукописними книгами та стародруками, рідкісними та цінними виданнями.

Що стосується розвитку теорії та практики бібліотечної справи, то вона методично не була забезпечена єдиними підходами та нормами організації фонду, обслуговування, каталогізації. Систематизація наукової літератури здійснювалася переважно за десятковою системою, а публічних і народних – за предметним принципом і фактично ґрунтувалася на каталогах, виданих МНО, якщо мова йшла про губернські публічні та народні бібліотеки.

Не було розвинуто й **бібліотечне законодавство**, воно обмежувалося прийнятим ще в 1865 р. уставом щодо цензури та друку, який встановлював практику вирішення питання відкриття бібліотек за дозволом губернатора, котрий мав відповідні повноваження щодо відкриття публічних та громадських бібліотек та народних читалень.

Прийняті в 1890 р. «Правила для публічних бібліотек» встановлювали певні обмеження для комплектування літературою, яка дозволялася для читання народу, на відміну від наукових, де таких обмежень не було. Перегляд «Правил» не надавав суттєвих змін у змісті фондів та доступу до них. Однак необхідність організації бібліотечної справи на державному рівні, розвиток її науково-методичних засад, формування бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни – все це коло питань уже осмислювалося провідними бібліотечними фахівцями та просвітянами у Росії. Про це свідчить створення Російського бібліологічного товариства, Товариства бібліотекознавства, куди входили й українські бібліотекарі, організація в Росії фахового часопису «Бібліотекар» (1910), який сприяв об'єднанню бібліотечних працівників, оприлюдненню проблем бібліотечної справи та розвитку її науково-методичних засад.

Можна відзначити дві тенденції, які характеризують цю стадію розвитку бібліотечної науки – загальнонаукове оформлення бібліотечної справи і

науки та прагнення осмислити та впровадити єдині принципи та методи бібліотечної діяльності; а також зростання уваги до національних питань у формуванні бібліотек і наукової діяльності в галузі бібліографії та книгознавства.

У цей період відбуваються і перші спроби **організації бібліотечної освіти.** З 1910 р. перші спроби організації курсів бібліотекознавства були здійснені в Харківському університеті Л. Хавкіною. В 1913 р. Л. Б. Хавкіну призначено завідувачкою бібліотечних курсів при Народному університеті ім. Шанявського, які передбачали підготовку бібліотекарів громадських, народних, дитячих та шкільних бібліотек з курсом на 72 години. Хоча було засновано бібліотечну освіту, однак в Україні ці курси діяли лише у Харкові. Перші посібники з бібліотечної справи видала видатний бібліотечний вчений Л. Б. Хавкіна: «Библиотеки, их организация и техника. Руководство по библиотековедению» (1904, 1911) та «Руководство для небольших библиотек» (1911, 1917).

У цей період починає свою бібліотекознавчу роботу щодо народних бібліотек С. О. Сіпоролко, який на той час працював у Росії і видав свою першу бібліотекознавчу працю щодо народних бібліотек³¹. Учасник I Всеросійського бібліотечного з'їзду, викладач бібліотекознавчих дисциплін у Народному університеті ім. Шанявського в Москві, С. О. Сіпоролко в 1917 р. переїжджає до Києва.

Однак на початку ХХ ст. професія бібліотекаря ще не набула необхідної значущості, не існувало системи професійної підготовки бібліотечних кадрів. Питання про необхідність виділення професії бібліотекаря як окремої, що заслуговує на спеціальну наукову дисципліну і створення кафедр бібліотекознавства та бібліографії при Санкт-Петербурзькому та Харківському університетах, висловлену такими відомими бібліотекознавцями, як К. І. Рубинський, А. І. Калішевський, Н. С. Сафонов, не знайшли підтримки. Перевага була надана короткотерміновим бібліотечним курсам, які були у 1913 р. відкриті у Народному університеті ім. Шанявського в Москві³².

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. активно розвивалося й **українське бібліотекознавство**, зокрема, у Києві, Харкові, Львові. У цей період закладаються основні засади дослідження публічних бібліотек і бібліотек народних, зокрема, у Хар-

³¹ Сіпоролко С. Народные библиотеки: Порядок открытия и их организация. - М., 1910.

³² Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібліотечний вісник. 2000. - № 1. - С. 27-32.

ківській громадській бібліотеці. Методологічні за-
сади бібліотечної справи, створення бібліотек як
наукових, так і громадських розвиваються такими
відомими вченими, як Д. І. Багалій та В. Ф. Сум-
цов, які працювали в складі ради Харківської гро-
мадської бібліотеки та бібліотеки університету.
Д. Багалій не лише брав активну участь у відро-
дженні бібліотеки у 1886 р., а й написав низку
праць, зокрема «О просветительном значении Харь-
ковской общественной библиотеки», «О задачах
ХОБ» (1904) та інші праці про бібліотеку та її зна-
чення, завдання бібліотек, порушив питання про
придбання приміщення (1901), створення фонду та
підрозділів, відкриття філії на околиці³³.

Важливе значення для українського бібліотеко-
знавства мали бібліотекознавчі праці М. Ф. Сум-
цова. Разом з іншими вченими Харківського уні-
верситету (Д. Багалієм та В. Бузескулом) він роз-
виває теоретичні та практичні питання типології
бібліотек, висвітлює історичний розвиток вітчиз-
няних та зарубіжних бібліотек, розробляє концеп-
цію самоврядування бібліотек, подає модель бібліо-
течного фонду для народних та масових бібліотек
(зокрема його праця «Организация общественных
и школьных библиотек», Х., 1896). М. Ф. Сумцов
був організатором заснування народних та
шкільних (училищних) бібліотек, безкоштовних
бібліотек-читалень, розробив рекомендації щодо
позакласного навчання учнів в умовах бібліотек.
Він – засновник, збирач та головний хранитель
бібліотечного фонду Слобідського музею (1921–
1929)³⁴.

Серед харківських учених важливе місце у ви-
вченні історії бібліотечної справи займають такі
теоретики та практики, як Д. П. Міллер та К. І. Ру-
бинський (загальні питання бібліотекознавства та
стан бібліотечної справи в Росії та інших країнах),
С. Н. Парчевський (технічні бібліотеки), А. А. Дід-
ріхсон, І. Д. Єзерський (народні бібліотеки)³⁵.

Наразі підсумки тих умов, які виникли на по-
чатку XX ст., та назрілих питань бібліотечної спра-
ви було підведено на I Всеросійському бібліотеч-
ному з'їзді в 1911 р., де були присутні 346 деле-

гатів від публічних, наукових, спеціалізованих та
народних бібліотек, у тому числі 24 – з України³⁶.
Директор бібліотеки Харківського університету
К. І. Рубинський відкривав з'їзд із доповіддю «Ста-
новище бібліотечної справи в Росії та інших дер-
жавах»³⁷. Серед делегатів були такі видатні бібліо-
текарі, як С. О. Сірополко (від Московського това-
риства грамотності), який виступив з доповіддю
про народні бібліотеки; С. Д. Масловський, бібліо-
текар Імператорської Миколаївської військової ака-
демії, який сформулював основні принципи бібліо-
графії та систему бібліографічних знань для бібліо-
текаря; Д. Добра, яка представляла дитячі бібліо-
теки України та ін.

На з'їзді працювали секції державних публіч-
них, академічних і спеціальних бібліотек, громадсь-
ких та народних бібліотек з підсекцією дитячих
бібліотек³⁸. З'їзд опрацював основні положення
реформи бібліотечної справи. Реформування бібліо-
течної справи пропонувалося здійснити на рівні
місцевого самоврядування, земств та міст, з надан-
ням їм широких повноважень, у тому числі, в орга-
нізації та фінансуванні міських та земських бібліо-
тек, підготовки кадрів, для чого при земствах ство-
рювалися спеціальні бібліотечні комісії. Було ви-
знано за необхідність певну централізацію бібліо-
течної справи та існування бібліотечної мережі на
базі адміністративно-територіального принципу, у
масштабах губерній – із центральною бібліотекою,
міськими районними, повітовими та сільськими
бібліотеками. Рекомендувалося й відкриття губер-
нських громадських бібліотек при губернських уп-
равах, а також окремих дитячих бібліотек. В інте-
ресах розвитку суспільства з'їзд запропонував
відмінити ст. 175 «Уставу про цензуру та друк», тим
самим дозволяючи відкривати бібліотеки «явочним
порядком» та надаючи повну самостійність у полі-
тиці комплектування фондів, вільної від політич-
них, національних, релігійних та інших обмежень.
Було відзначено необхідність відкриття професій-
них бібліотечних курсів для осіб з вищою та се-
редньою освітою тощо. Наслідком з'їзду була й
особлива увага до дитячих бібліотек, вихід спе-
ціальних праць, створення дитячих бібліотек-чи-

³³ Ярошин В., Сосновська Т. Дмитро Багалій і Харківська бібліотека (до 110-річчя з дня заснування ХДГБ ім. В. Г. Короленка) // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 1. – С. 16–18.

³⁴ Єрофеева Г. Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова (з історії бібліотек Слобожанщини). – Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 17–19.

³⁵ Драган Р. А. Бібліотека в поглядах харківських бібліотекарів. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (1911 р.) // Вісник Харк. держ. акад. культури: Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – Х., 1999. – Вип. 1. – С. 74–78.

³⁶ Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: В 2 ч. – СПб., 1912.

³⁷ Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1 по 7 июня 1911 г.: В 2 ч. – СПб., 1912. – Ч. 2. (Доклады). – С. 1–15.

³⁸ Абрамов К. И. История библиотечного дела в России... – С. 137–138.

талень, зокрема у Києві цим займалася «Лига зашиты детства», створена в 1914 р.³⁹

Охарактеризований період, а саме – кінець XIX – 10-ті роки XX ст. – можна назвати стадією становлення та «самоосмислення» бібліотекознавства й споріднених дисциплін бібліотечного профілю, визначення теоретико-методологічних підвалин, методів та прийомів наукового аналізу, терміносистеми бібліотечної сфери знання, визначення соціального статусу бібліотек у суспільстві та взаємостосунків з іншими науками.

Майже одночасно починає розвиватися і вітчизняна бібліографія та дослідження в галузі історії книги та книгознавства.

Початок української національної бібліографії та українського бібліографічного репертуару пов'язується з іменами Д. Дорошенка⁴⁰, М. Комарова⁴¹, які першими в українській науці підготували покажчики в галузі нової української літератури, та І. Е. Левицького, який увійшов до історії як автор загальновідомих бібліографічних покажчиків «Галицько-руська бібліографія»⁴², Прикарпатської Русі та Австро-Угорщини⁴³. Ними опрацьовані основні підходи до поняття репертуару української літератури як україномовної книги та державної бібліографії. Галицько-руська бібліографія вивчалася І. Франком. Найзначніші здобутки української бібліографії були досягнуті у зв'язку із діяльністю бібліографічної комісії Наукового товариства, створеної в 1909 р. під керівництвом М. С. Грушевського у складі В. Дорошенка, І. Крип'якевича, М. Залізняка, М. Возняка, І. Левицького, І. Свенціцького, Іл. Кокорудзи, В. Гнатюка⁴⁴.

Початок XX ст. репрезентує нам і створення

³⁹ Погрязняк Г. І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003. – С. 13.

⁴⁰ Найважливішими слід назвати: *Дорошенко Д.* Народная украинская литература: Сб. отзывов на народные украинские издания. – СПб., 1904.; *Його ж.* Покажчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 роки // *Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту.* – Прага, 1923; *Его же.* Указатель источников для ознакомления с Южной Русью. – СПб., 1904.

⁴¹ Покажчик нової української літератури (1798–1883) / Збір. М. Комаров. – К., 1883; Українська драматургія: Збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру (1815–1906) / Збір. М. Комаров. – Одеса, 1906.

⁴² *Левицький І.* Галицько-руська бібліографія за роки 1772–1800 // *Зап. НТШ.* – 1903. – Т. 52. – С. 1–44; *Його ж.* Галицько-руська бібліографія за роки 1887–1889. – Львів. 1888–1890.

⁴³ *Левицький І.* Прикарпатская Русь в XIX віці. – Львів, 1898; *Його ж.* Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887–1900 рр. – Львів, 1909. – Т. 1; 1910. – Т. 2; 1911. – Т. 3.

⁴⁴ *Ільницька Л. І.* М. С. Грушевський і становлення українознавчої бібліографії в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові // *Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника.* – 1998. – Вип. 6. – С. 47–53.

власної школи книгознавців, які працювали в галузі історії рукописної книги та стародруків, зокрема, виділяються особистості знаних уже на той час істориків рукописної книги та стародруків, палеографів та текстологів – І. М. Каманіна, В. М. Перетця, М. І. Петрова, С. Т. Голубева, Ф. І. Титова. Книгознавчі аспекти історії культури та книжних пам'яток починає опрацьовувати І. І. Огієнко.

Питання книговидання в контексті історії української культури опрацьовує М. С. Грушевський⁴⁵, джерелознавчі аспекти стародруків та археографії книги – І. Франко⁴⁶. Значний внесок у дослідження української книги зробили такі вчені, як К. Студинський, В. Щурат, М. Возняк, І. Свенціцький.

Хоча на цьому етапі бібліографія та книгознавство також не набули самостійного значення як наукові дисципліни та існували переважно в складі історії літератури та історії культури, однак практична діяльність та розробка конкретних питань з історії книги сприяли опрацюванню теоретичних та методичних питань археографії, палеографії, текстології та історії книги як дисциплін, які тісно пов'язані з вивченням книжкової та рукописної спадщини бібліотек, необхідності наукового опису рукописів та стародруків.

Отже, за складом фондів утворювалася широка система універсальних та спеціалізованих бібліотек, різних за походженням. Вони засновувалися у системі різних державних інституцій та установах духовного відомства, також громадських (створених різними товариствами, спілками, об'єднаннями) та приватних (родинних, сімейних, окремих діячів науки та культури). Усі ці бібліотеки на початок XX ст. складали загальний бібліотечний фонд України, який перебував у різних формах власності і був організований на різних засадах – одні бібліотеки були широко доступні для усіх категорій читачів (публічні бібліотеки), інші – обмежувалися допуском спеціалістів (спеціальні, галузеві або наукові). Структура фонду сформувалася із врахуванням вікових особливостей (бібліотеки для дорослих та на початку XX ст. виникли бібліотеки для дітей); соціального складу (бібліотеки для народу, певних верств та прошарків населення); профілю діяльності (державницькі, промислові, сільськогосподарські, військові, релігійні, просвітницькі, наукові тощо); національних особливостей читачів (російські, українські бібліотеки – за переважаючим змістом україномовної літератури, що було

⁴⁵ *Грушевський М.* Українські стародруки // *Книга: неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців.* – Відень; Київ, 1921.

⁴⁶ *Погребенник Ф. П.* Іван Франко та його бібліотека // *Бібліотечний вісник.* – 1997. – № 3. – С. 23–24.

викликано відсутністю власної української держави, а також польські, єврейські, татарські тощо). Тоді ж виникли і перші бібліотеки для сліпих та осіб з обмеженими можливостями.

У кінці XIX ст. – на початку XX ст. розвиток суспільної та національної свідомості досягає рівня, коли у суспільстві сформований значний прошарок освічених учених як російських, так і українських, у різних сферах науки та культури, які розуміють велике значення бібліотеки як соціального інституту держави, котрий забезпечує функціонування суспільства в усіх сферах його існування і виконує специфічні завдання як частина системи науки, освіти, культури та, певною мірою, державного управління. Цей період характеризується згуртуванням бібліотечної спільноти, створенням професійних громадських об'єднань та товариств, розумінням необхідності переходу від стихійного розвитку бібліотек та бібліотечної справи до створення наукових та організаційних засад управління цим процесом. На той час вже поширилася думка про необхідність створення бібліотечної мережі, державного фінансування публічних бібліотек, законодавства про обов'язковий примірник, формування єдиних засад бібліотечної технології для бібліотек різного виду тощо. Отже, прикладне бібліотекознавство набуло значного розвитку і тим самим було створено підґрунтя для формування теоретичних засад бібліотекознавства як окремої наукової дисципліни та галузі науки, почалися перші, іноді дискусійні, узагальнення бібліотечного досвіду, відкрито структурні бібліотекознавчі підрозділи, порушено питання спеціальної освіти.

Поруч з осмисленням самостійності бібліотекознавства, постановкою питання про взаємозв'язок практичних і теоретичних питань бібліотечної сфе-

ри почала формуватися й національна школа бібліографів та книгознавців. Почався розвиток наукових засад вітчизняного книгознавства, національної бібліографії, форм і методів організації бібліотек, бібліотечної роботи та бібліографічної діяльності. Навколо питань **використання бібліотечних фондів** згуртовується група вчених, які опрацьовують питання бібліографії та книгознавства, передусім, бібліографічного репертуару української книги та історії книги. Характерною особливістю цієї стадії бібліотечної науки було те, що теоретичні питання бібліографії та історії і теорії книги розвивалися фахівцями, які розглядали бібліотеку як базу для наукових досліджень, – це характеризувало початкову стадію формування системи галузевих наук, пов'язаних з бібліотечною галуззю.

Разом з тим, специфіка України полягала в тому, що вона існувала на території інших держав, тому не мала власних національних установ в галузі науки, освіти, культури, передусім академії, університету, бібліотеки, музею, архіву, театру, власної Книжкової палати, а також державних органів, які б дозволили здійснювати управління бібліотечною справою і проводити координацію у галузі створення бібліотечного фонду. На початку XX ст. українські бібліотеки були представлені лише народними бібліотеками та бібліотеками «просвіт», наукових «громад» і товариств, зокрема наукових – НТШ та УНТ, які можна вважати науковими спеціалізованими бібліотеками, де створювалися великі фонди українознавчої літератури, а у системі наукових товариств існувала когорта українських діячів, котрі працювали на національну українську школу, освіту, науку, книгу, бібліографію.

Міжнародні конференції

23-28 травня 2005 р. в Санкт-Петербурзі відбудеться щорічна конференція Російської бібліотечної асоціації, присвячена 10-й річниці встановлення Всеросійського дня бібліотек і 10-річчю заснування Російської бібліотечної асоціації (РБА).

Конференція проводиться за підтримки Міністерства культури і масових комунікацій Російської Федерації, Федерального агентства з культури і кінематографії, Уряду Санкт-Петербурга та Уряду Ленінградської області, Петербурзького бібліотечного товариства та бібліотек Санкт-Петербурга.

Професійна програма конференції РБА (X щорічної сесії) передбачає обговорення на пленарних засіданнях конференції, засіданнях секцій, круглих столів, семінарах спільних для всіх бібліотек проблем за основною темою конференції **«Бібліотеки науки, освіти, просвітництву, вихованню»**.

На пленарному засіданні конференції передбачається прийняття документа «Стратегія розвитку Російської бібліотечної асоціації в 2005–2010 рр.», а також відбудуться вибори до Ради РБА.

У ході конференції РБА будуть працювати VI Виставка видавничої продукції, нових інформаційних технологій, продуктів, товарів, послуг, яку в 2005 році РБА проводить спільно з Міжнародною ярмаркою «Невський книжковий форум» у Льодовому палаці 26–29 травня 2005 р., де також будуть проходити засідання всіх секцій і круглих столів РБА.

Секретаріат РБА до 5 травня 2005 р. здійснює відбір доповідей та повідомлень на конференцію, які слід надсилати електронною поштою за адресою: rba@nlr.ru.

Докладнішу інформацію про конференцію можна отримати за адресою:

<http://www.rba.ru:8101/piter/programm.html>